

Kielen vallankumous III: Teologian uusi reformaatio

Timo Eskola (STI) 3.2.2009

Kielellinen käänne on strukturalismin alkuvaiheista lähtien keskittynyt kysymyksiin kielellisen merkin saamista merkityksistä. Fenomenologian perinne siirsi tämän lähestymistavan polttopisteen melko pian kuitenkin kielen ulkopuolelle. Vaikka ihmiselle merkityksellinen elämäntulkinta rajoitettiin ensin kyllä kieleen, itse merkitysten sisältö relativoitui. Transsendentaalinen merkitty katosi ja merkitys siirtyi subjektin sisälle. Toisaalta jälkistrukturalistit ajattelivat, että merkitykset elävät pelkissä kielipeleissä, diskurssien sisällä. Silloin kieli ei tavoita todellisuutta. Intuitiivisen ”jäljen” korvaa järjestelmän kylmä merkki. Toisaalta he palauttivat kuitenkin todellisuuden kielen merkitysalueeseen sosiologisen strukturalismin mukaisesti. Kielipelien ajateltiin heijastavan todellisuutta ainakin niiden sosiaalisten ryhmien osalta, jotka käyttivät kieltä. Kaikki kielen arvot eivät tässä asetelmassa enää olleet *différencen* väkivaltaisesti tuottamia arvoja.

Nämä lähtöasetelmat näyttävät ohjaavan myös postmodernissa teologiassa kehiteltyjä hermeneuttisia teorioita. Lindbeck sovelsi uskon kieliopin teoriaansa wittgensteinilaista kielipelin ajatusta. Milbank puolestaan korosti uskonnollisen yhteisön sosiologista merkitystä yrittäessään ratkaista kielelliseen merkitykseen jäävää ontologisen väkivallan ongelmaa. Miten sitten vastata kielellisen käänteen ja postliberaalien hahmotelmien esiin nostamiin kysymyksiin teologisen hermeneutiikan alueella sekä pohdittaessa eksegetiikan ja dogmatiikan välisten suhteiden dynamiikkaa? Seuraavassa lähestytään kysymystä kielellisen merkityksen synnyn ja metaforisen kielen näkökulmasta.

Merkityksen muodostumisesta

Käsitys merkityksestä on problematisoitu semantiikan tutkimuksessa monin tavoin. Monet postmodernit ajattelijat näyttivät tarkastelevan merkitystä eräänlaisen nominalismin tapaan. Järjestelmän yksiköiden (merkkien) ajateltiin olevan mielikuvien nimiä. Siksi kielellistä merkitystä tarkasteltiin pelkästään merkkien välisen erilaisuuden ja *différencen* mukaan.

Semantiikan tutkimuksen mukaan kielellisessä merkityksessä voidaan kuitenkin eritellä monta erilaista aspektia. Jo aivan yleisellä tasolla perustellen voidaan laajentaa semanttista välineistöä huomattavasti niistä käsityksistä, joita esimerkiksi Derrida kannatti. Seuraavaksi esitettävässä hahmotelmassa on laajennettu fregeläistä merkityskäsitystä peirceläisen pragmatismen suuntaan. Käsillä olevalle pohdinnalle kielen eri aspekteista ovat olennaisia ensinnäkin leksikaalinen merkitys, referentiaalinen merkitys ja efekti.

Sanalla on ensinnäkin *leksikaalinen* merkitys perinteisessä saussurelaisessa mielessä. Kielelliset merkit muodostavat koodiston, joka on edellä jo mainittu, kollektiivisesti muodostettu ja yksilöllisesti opittu kieliyhteisön sanakirja. Nämä merkit koostuvat itse käsitteestä ”merkitty” ja sen arbitraarisesta ”merkitsijästä”, äännekuviosta (tai tarkalleen ottaen äännekuvion muistikuvasta).

Puheen tai muun esityksen merkitys ei kuitenkaan redusoidu pelkäksi leksikaalisten merkitysten yhteenliittymäksi. Sen sijaan kyse on viestin koodaamisesta. *Lauseissa postuloidaan reaali maailmaa koskevia asiointiloja*. Kielen *referentiaalinen* funktio on olennainen osa merkitystä, koska se osoittaa seikat, joista puhutaan. Kieli viittaa itsensä ulkopuolelle (Ricoeur).

Tämä käsitys selittää merkityksen muodostumista paremmin kuin Husserlia seuraava näkemys, jonka mukaan kulloinenkin merkitysrakenne ohjaa kontekstuaalisen merkityksen muotoutumista. Kyseinen käsitys oli nimittäin fenomenologisen reduktion rajoittama.

Semanttisemmän tulkinnan mukaan kontekstuaalista merkitystä ohjaavat nimenomaan sellaiset seikat, joita fenomenologisessa reduktiossa on suljettu tarkastelun ulkopuolelle, kuten *kulttuuri-kompetenssi, hermeneuttiset merkitystä ohjaavat tekijät ja teoretisoiva näkemys kyseisen puheen*

kokonaismerkityksestä tai tavoitteista. Kieli on vuorovaikutuksen väline ja merkityksen tarkastelun tulee ottaa tämä huomioon.

Kolmas merkityksen aspekti on *efekti*, puheen vaikutus kuulijassa. Efekti tuskin kuitenkaan on vain puheen perlokutiivinen aspekti (Austin), vaan pikemminkin sen retorinen aspekti: puhe on vuorovaikutusta. Puheen aikaansaama reaktio kuulijassa kuuluu tärkeänä osana itse merkitykseen. Jo kertomus itse ohjaa tätä reaktiota luoden implisiittisen kuvan ihannelukijasta. Efekti liittyy lisäksi pragmaattisen semiotiikan käsitykseen merkin vaikutuksesta. Esimerkiksi Peircen mukaan puheen merkitys näkyy osaltaan siinä, mitä se saa aikaan kuulijoiden ajattelussa.

Tämän lisäksi merkitykseen vaikuttaa käytännössä monta muutakin tekijää. Lauseen merkitystä tulkittaessa tarvitaan *idiomaattisuuden tuntemusta, retoriikan taitoa, yllä mainittua kulttuurikompetenssia ja – puheen ollessa kyseessä – jopa mimiikan ja äänenpainojen tunnistamista.* Pelkistetyn nominalismin lähestymistapa vaikuttaa semantikon tai semiootikon näkökulmasta kovin kapealalaiselta.

Aspektien avulla voidaan arvioida erilaisia tekstilajeja. Esimerkiksi *lakiteksti* on teoreettista kieltä, joka ei sellaisenaan viittaa vielä itsensä ulkopuolelle. Kyse on enimmäkseen universaalilauseista, jotka tulee erikseen soveltaa tiettyihin yksityistapauksiin. Tämä ei kuitenkaan yhdenkään oikeuslaitokseen tutustuneen mielestä tarkoita sitä, etteikö lakitekstillä olisi käytännössä hyvinkin konkreettisia merkityksiä.

Vauvan *jokellus* puolestaan on kielijärjestelmän ulkopuolelle sijoittuvaa kommunikaatiota, jolla ei ole leksikaalista merkitystä. Pikkulapsen äännejonoja ei löydy sanakirjoista. Siitä huolimatta jokelluksella on usein lapsen vanhemmille sekä selvä referenssi että voimakas efekti. Kieli on toimivaa monella tasolla.

Myöskään *kaunokirjallisella* tekstillä ei ole suoranaista referentiaalista merkitystä. Jännitysromaanien tai satua voi hyvin lukea, vaikka sanojen merkitykset tunnistetaan vain diskurssin sisällä. Tekstin merkitys ei perustu siihen, että sanat viittaisivat todellisuuteen realistisella tavalla. Merkitys jää kertomuksen vaikutuspiiriin.

Merkitys on tässä tapauksessa luonteeltaan ensinnäkin diskursiivinen. Merkitykset ovat lausekonaisuuden ohjaamia. Lisäksi merkitys on retorinen siinä mielessä, että kirjoittaja pyrkii viestimään kaunokirjallisessa teoksessa omien päämääriensä mukaisia merkityssisältöjä lukijalle. Kirjoittaminen on vaikuttamista ja se perustuu retoriseen vuorovaikutukseen. Lukijan halutaan reagoivan tekstiin kirjoittajan tarkoittamalla tavalla. Silloin tekstin merkitys on tuottanut tulosta tekstin ja lukijan välisessä kommunikaatiossa. *Fiktio* ei kuitenkaan ole vailla merkitystä. Teksti tunnistetaan ja sillä on lukijalle eri tason merkityksiä kuin vaikkapa tietosanakirjan tekstillä. Siksi ei ole mielekästä samastaa kaikkien lajien tapaa muodostaa merkityksiä ja viestiä niitä.

Teologian kieli on toisinaan rinnastettu fiktion, koska uskonnollisten aiheiden ja erityisesti jumaluutta tai tuonpuoleisuutta koskevien aiheiden viittaukset eivät ole dokumentoitavissa empiirisesti. Se ei kuitenkaan tarkoita, että teksteillä ei olisi merkityksiä tai että niitä ei kyettäisi tarkastelemaan tieteellisesti. Ennen teologian kielen lähempää tarkastelua on kuitenkin vielä tarpeen arvioida hieman fenomenologian merkityskäsitystä.

Kommunikaatio ja tulkinta

Uudemman semantiikan mukaan kielen merkitykset syntyvät ennen kaikkea kieltä käytettäessä. Lauseiden *merkitykset syntyvät silloin, kun reaali maailman asiointiloja identifioidaan kielessä.* Tällöin käytetään hyväksi järjestelmän merkkejä. Niitä ei kuitenkaan käytetä nominalistiseen tapaan liittämällä palasia mekaanisesti toistensa perään. Sen sijaan asetelma on semioottinen. Kieli on postuloivaa ja merkit edustavat identifioituja tilanteita.

1. *Kommunikaatio.* Jälkistrukturalismille on tehtävä se myönnytys, että tekstiä kuin tekstiä voidaan ainakin teoriassa pitää itsenäisenä kokonaisuutena, joka elää omaa elämäänsä kulttuurin virrassa. Puhuja tai kirjoittaja ei ole enää tekstin luennan näköpiirissä, eikä aina edes löydettävissä tai tunnis-

tettavissa. Siksi kunkin tekstin sanoja tai lauseita voidaan purkaa vaikkapa kielijärjestelmään vedoten. Tekstin itsenäisyydestä huolimatta lauseet ovat kuitenkin aina myös *kommunikaatiota*. Kuten tutkijat ovat huomauttaneet, kieli ei ole itseisarvo, vaan väline. Sekä kommunikaatioteorian että retoriikan tutkimusalat kiinnittävät huomiota tekstin päämäärätietoisiin pyrkimyksiin. Tekstin merkitys ei voi olla irrallaan näistä pyrkimyksistä.

Samalla on lisäksi huomautettava, että sekä ajatusten koodaaminen että tekstin purkaminen ovat *tulkintatapahtumia*. Tuskin kukaan enää kannattaa rationalismin huippukauden käsityksiä siitä, miten puhdas järki käsittelee maailmaa täydellisen ja toden tiedon tasolla. Siksi kielen käyttämisen "empiirisyys" ei ole puhdasta tai täydellistä, kuten positivismin aikana oletettiin.

2. *Interpretantit*. Tässä kohden Peircen näkemykset ovat jälkistrukturalisteille tärkeitä. *Uusien väittämien esittäminen perustuu aina uusiutuvien interpretanttien käyttöön*. Näin syntyy merkitysprosessi, semiosis, joka etenee pohdiskelun myötä. On kuitenkin huomautettava, että toisin kuin jälkistrukturalistit olettivat, kyse on ideoiden kehittymisestä, ei itse sanojen merkityksen hetkellisestä muuttumisesta. Semiosis ei muuta sanoja, ellei ajatella pitkällä aikavälillä diakronisesti tapahtuvia muutoksia. Sellaisista puhui kuitenkin myös Saussure, eikä Peirceä ja Saussurea sovi tässä asettaa toistensa vastakohtiksi. Synkronisessa tilanteessa yhden kieliyhteisön sisällä järjestelmä sinänsä säilyy samana. Kulttuurin puitteissa taas merkitysprosessit ovat jatkuvassa liikkeessä ja niiden työstämisessä käytetään yhtä ja samaa kielijärjestelmää.

Minkälaisia välineitä nämä pohdinnat antavat uskonnollisen kielen tarkasteluun? Ensinnäkin on syytä panna merkille, että uskonnollinen kieli sisältää hyvin erilaisia väittämiä. Esimerkiksi jotkut Raamatun teksteistä ovat tavallisia deskriptiivisiä kuvauksia, kun taas toiset ovat abstrakteja ja yleisluontoisia väittämiä. Lisäksi kirjallisuuden laji vaihtelee tekstistä toiseen. Jokaista tekstiä on siten arvioitava sen oman luonteen mukaisesti. Merkitysteoria ei kavennu yhden, kaikenkattavan teorian soveltamiseksi kaikkiin mahdollisiin kohteisiin.

3. *Metaforat*. Toiseksi voidaan kiinnittää huomiota uskonnollisen kielen opillisiin, aikaisemmin usein "myyttisiksi" nimitettyihin väittämiin. Dogmaattinen kieli on luonteeltaan yleensä *metaforista*. Olipa kyse Jumalan ominaisuuksista, Kristuksen merkityksestä tai sielun pelastumisesta, Raamatun teologiassa käytetään erilaisia metaforia kuvaamaan itse kohteena olevaa asiaa. Olisi virheellistä väittää, että metafora ei viittaa mihinkään kohteeseen. Metaforan tehtävänä on liittää yhteen kaksi toisilleen sinänsä vierasta kohdetta ja kuvata ensimmäistä toiseen liittyvien ominaisuuksien avulla. Kun Jumalaa kuvataan kuninkaaksi, ajatuksen merkitys on helppo ymmärtää siitä huolimatta, että lauseen kohde on mahdollinen vain transsendenttisessä todellisuudessa. Kun Jeesusta kuvataan yli-papiksi, joka toimittaa sovituksen, asetelma on sama. Metafora nostaa esille merkityksen funktion, joka voi olla hyvinkin merkityksellinen uskonnon kannattajalle.

Postliberaalit teologiat ja erityisesti radikaali ortodoksia ovat rohkeasti nostaneet Raamatun kertomuksen trinitaarisen tulkinnan raamattuteologian ja dogman leikkauspisteeseen. Kristillisen opin ei ajatella enää redusoituvan sekulaareiksi ohjelmiksi, vaan tekstien ja niitä lukevien kirkkojen itseymmärrystä haetaan ilmoitusteologiasta. Ihmisen asema tekstejä lukevana subjektina näyttäytyy uudessa valossa. Tekstien hermeneuttisen ymmärtämisen katsotaan olevan sidoksissa siihen, miten *lukija toteaa olevansa osallinen jopa tekstien sisällön vastaiseen prosessiin samalla, kun tekstit itsessään kutsuvat lukijaa vuorovaikutukseen kolmiyhteisen Jumalan kanssa*.

Paluu tunnustusten teologiaan merkitsee siten samalla muutosta lukijan roolissa. Raamattuteologian arvioijan tehtävänä ei enää pidetä tekstin redusoimista muiden disipliinien kriteereihin sopivaksi. Sen sijaan lukija on väistämättä osallinen kertomuksen haastavasta retoriikasta ja sen kautta aktualisoituvasta Jumalan puhuttelusta.

Merkityksen polttopisteet

Missä sitten on merkityksen synnyn polttopiste? Kielen vallankumouksen jälkeen näkökulma avautuu tunnistamaan monta erilaista polttopistettä. Esimerkiksi passiokertomuksessa historiallisen ker-

tomuksen narratiivi on yksinkertainen ja karu. Kristus kuolee hylättynä ja väärien syytösten uhrina, näennäisesti vahingossa, poliitikkojen syntipukkina ja ystäviensä pettämänä. Apostolien pneumaattisessa luennassa Kristuksen hylätyksi tuleminen saa kuitenkin uuden merkityksen. Hänet uhrataan viattoman karitsan tavoin syntiuhrina. Tempeliteologian ohjaama papillinen näytelmä sovelletaan Kristuksen kohtaloon ja tuo sama, satunnaiselta vaikuttava ja turha kuolema saa sovitusteologian sisällön. Kristus kuolee “meidän syntiemme tähden” (tunnustusformelissa 1. Kor. 15:3-4).

Historiallisen tapahtuman teologinen merkitys on tässä tapauksessa siten virtuaalinen. Se sijoittuu itse tapahtumien ja apostolisen luennan väliin. Merkitys etäännyy faktisesta historiasta. Se ei nouse oikeusmurhan ajatuksesta tai mielivaltaisen miehitysvallan vastustamisesta. Sen sijaan se juurtuu syvään juutalaiskristittyjen apostolien uskonnonhistorialliseen kontekstiin. Merkitys elää kuitenkin samalla tekstien maailmassa. Se on kertomuksen teologiaa, jota tekstin semioottinen todellisuus pitää yllä.

Tämän lisäksi intertekstuaalinen passiokertomuksen reseptio Paavalin tekstissä kirjoittaa Kristuksen kirotuksi Jumalan kosmisessa draamassa. Puuhun ripustaminen ei saa pelkästään uskonnollista tempeliteologian mukaista merkitystä uhriteologiassa. Kristuksen hylkääminen tulkitaan Isän ja Pojan äärimmäiseksi välikoksi. Ihmiskunnan syyllisyyttä kantaessaan Kristus kirotaan pimeyteen, Jumalan oikeudenmukaisen vihan kohteeksi (Gal. 3). Jumalan kirkkaudelta, *shekinalta*, riisutaan kunnia, ja hänet annetaan kuoleman omaksi.

Kertomus asettaa ihannelukijan, joka tulee osalliseksi kosmisesta draamasta. Alkuperäistä tekstiä ei kertomuksen retoriikan ehdoin ymmärretä oikein, ellei sitä ymmärretä siinä kontekstissa, jossa jokainen lukija on lankeemuksen tähden jo valmiiksi Jumalan kiroama ja paratiisista karkoittama. Merkityksen polttopiste siirtyy yhä enemmän tekstin ja lukijan välille.

Uuden testamentin passiokertomuksen tulkinnat eivät kuitenkaan jää pelkästään Kristuksen ja Isän välisen konfliktin tulkintaan. Myös ihmiskunnan ja Kristuksen välillä on ankara välikokki. Kristus on Jumalan ja ihmisten hylkäämä. Paratiisista karkoitettu ihminen vihaa Jumalaansa äärimmäisellä tavalla. Kristuksen astuttua esiin Jumalaa vastustava “maailma” ajautuu ratkaisemattomaan konfliktiin hänen kanssaan, ajaa hänet ristille, ja lopulta surmaa hänet (Ap.t. 4-5).

Tämän aiheen näkökulmasta Raamatun ensimmäinen kertomus ei siten ole kertomus rakkaudesta. Se on kertomus vihasta. Lankeemuksen olemuksesta nousee Jumalan vastustaminen lopulliseen tuhoamiseen saakka. Pelkkä Jumalan syrjäyttäminen tai välinpitämättömyys eivät riitä. Jumalan ja ihmisen välit eivät tule selvitettyiksi ennen, kuin Jumala asetetaan ihmisten tuomioistuimen eteen ja tuomitaan kuolemaan.

Näin esille nousee yksi reformatorisen ortodoksian avainteemoista. Tekstien mukaan Jumalan kohtaaminen sisältää paradoksin. Jumala näyttäytyy ihmiselle konfliktin ja tragedian välityksellä. Hänen olemuksensa näkyy siinä tuskassa, jonka Kristus kokee hänen alistuessaan ihmiskunnan sinänsä järjettömän ja silmittömän vihan ja väkivallan kohteeksi – ja jää tässä tuskassaan Jumalan hylkäämäksi ja kiroamaksi.

Kertomus ja dogma kohtaavat pitkässä ketjussa yhä uudelleen niissä polttopisteissä, joista jokainen muodostaa metanarratiivisen realismin julistaman “luovan hetken” apostolisen todistuksen jatkumossa. Reformatorinen ristin teologia julistaa Jumalan ilmoittavan itsensä vastakohdassaan. Hän ei ilmesty kunniassaan ihmisten tuomarina. Sen sijaan hän ilmestyy tuomittuna ja kurjuudessa, verille hakattuna ja yhteisöstä karkoitettuna.

Kuka siis on passiokertomuksen ihannelukija Uuden testamentin kertomuksen kokonaisuudessa? Luennan äärimmäisellä laidalla ihannelukija on syrjäytetty ja hakattu, hyväksikäytetty ja hylätty ihminen, joka kivustaan huolimatta ymmärtää itsekin olevansa osallinen samasta pimeydestä, samasta väkivallan kierteestä. Myös hänen oma vastauksensa väärinkäytöksiin olisi kosto ja väkivalta. Lankeemuksen maailmassa syyttäjät ja syytetty sulautuvat yhteen.

Ristin teologia julistaa ihannelukijalle, että Kristuksen kärsimys päättää tuskan kierteen. Risti paljastaa synnin alastomaksi. Sovitus on siinä, että Jumala ottaa ihmiskunnan vihan omille harteilleen. Siksi passiokertomuksen ihannelukijan viimeinen merkitys on usko. Tekstin retorisenä tavoitteena on synnyttää lukijassa vihan sijaan rakkaudellinen suhde tekstin subjektiin, Jumalaan.

Koska ihannelukija on vain tekstin strategia, tekstin oikea lukija tai tutkija, esimerkiksi eksegeetti, joutuu tekstin merkityksiä selvittäessään dynaamiseen vuorovaikutukseen juuri tekstin luoman ihannelukijan kanssa. Tekstin merkitys ei siten avaudu rationalismin julistaman naturalistisen reduktion, ei tekstistä hegeliläisittäin redusoitujen ikuisten ideoiden, eikä antropologisten eksistenssilauseiden kautta. Se ei myöskään ole pelkkä yleinen sisällön kielioppi eikä innovatiivisen hetken tuottama kirkollinen dogma. Tekstin merkitys on itse kertomuksen ominaisuus.

Tekstillä ei kuitenkaan ole vain yhtä merkitystä eikä vain yhtä polttopistettä. Uuden testamentin raamattuteologia muodostaa intertekstuaalisen verkon, jossa merkityksen polttopisteet vaihtuvat ja merkityksen virtuaaliset tasot liikkuvat semioottisen maailman ja lukijan välillä.

Tekstin vallankumouksen jälkeen teologiassa risteilee mielenkiintoisella tavalla toisistaan hyvin kaukana olevia suuntauksia. Vaikka yhdessä perinteessä teologiaa kohtaa hiljaisuus, toisessa suuntauksessa teologia saa vihdoinkin taas oman äänen. Postliberaalin aallon intentio on hyödyllinen, vaikka sen ympärillä esitellyt teoriat kaipaavatkin tarkennuksia. Raamatun ääni oli modernin kaudella monin eri tavoin vaiennettuna. Reformatorinen sanan teologia on paluuta merkitykseen.